

Сто гадоў перад «Новай адказнасцю»

Сто гадоў таму, 28 ліпеня 1914 года, Аўстра-Венгрыя абвясціла вайну Сербіі. Расія ў адказ паведаміла пра мабілізацыю. 1 жніўня Германія абвясціла вайну Расіі, 3-га — Францыі, а 4-га Вялікабрытанія абвясціла вайну Германіі... Так пачалася Першая сусветная вайна — адзін з самых маштабных ваенных канфліктаў у гісторыі чалавецтва.

КАРДЫНАЛЬНЫ ПЕРАЛОМ

Удзел у Першай сусветнай вайне ўзялі 34 дзяржавы. У баявых дзеяннях удзельнічала каля 69 мільёнаў чалавек. Зніклі чатыры векавыя імперыі: Асманская, Расійская, Германская, Аўстрыйская. Была перакроена не толькі палітычная карта Зямлі. Паслянапалеонаўская эпоха асветы, павольнага эканамічнага развіцця, высакароднасці і памяркоўнага кансерватызму саступіла месца веку вялікіх рэвалюцый і сацыяльных эксперыментаў, хуткаснай урбанізацыі і масавага тэрору, веку новых камунікацый і атамных бамбардзіровак, інфармацыйных войнаў і тэрырызму, імклівага тэхнічнага прагрэсу і экалагічных катастроф.

Па словах Прэзідэнта ЗША Томаса Вудра Вільсана, Першая сусветная вайна «пачалася не па нейкай адной прычыне а па ўсіх прычынах адразу». Яна стала вынікам глабальных супярэчнасцей паміж вядучымі дзяржавамі тагачаснага свету, але не толькі не паспрыяла іх вырашэнню, а, наадварот, паглыбіла іх. Версальскі мір, заключаны 28 чэрвеня 1919 года, стварыў новы геапалітычны расклад у свеце. Аднак адкрытая канфрантацыя паміж дзяржавамі, нацыяналізм, рост ваенна-прамысловага патэнцыялу кожнай з краін вялі да яшчэ больш разбуральных катаклізмаў, а незасвоеных ўрокі Першай сусветнай — да жудасных масавых ваенных злачынстваў.

«АТАКА МЕРЦВЯКОЎ»

Расія гэту вайну прайграла. З самага пачатку большавікі трактавалі яе як непатрэбную і несправядлівую. Таму Першая сусветная вайна, ледзь не галоўны фактар перабудовы парадка ў краіне і ў свеце, аказалася напэўна забытай. Рэвалюцыі і наступныя войны зусім адсунулі яе ў цень гістарычнай памяці. Хто не ведае зараз у свеце пра падзвіг абаронцаў Брэсцкай крэпасці ў 41-м? А хто ведае пра абарону крэпасці Асовец на Беластоцчыне, якая ў 1914—1915 гадах вытрымала 190 дзён поўнай аблогі і некалькіх штурмаў?

...6 жніўня 1915 года немцы разгарнулі супраць Асоўца 30 газавак батарэй. На бастыёны абрынулася дванаццаціметровая хваля хлору. Счарнела і пажухла трава. Зялёная атрута пакрыла металічныя часткі гармат і вінтовак. За хімічнай атакай пачаўся артабстрэл, а потым — масіраваны пяхотны штурм. Раптоўна ў зялёна-шэрым тумане хлору ўзняліся хісткія цені. Шэсцьдзясят ужо смяротна атручаных салдат з трыма афіцэрамі на чале пайшлі ў апошнюю контратаку. На кожнага з іх прыходзілася з сотню праціўнікаў. Працівагазаў тады яшчэ не было. Заматаўшы твары анучамі, байцы ішлі ў поўны рост, кашлялі і захлыналіся крывёю. Збянтэжаныя немцы не прынялі рукапашнага бою, паспешліва рушылі назад. Аднак

газ дзейнічаў усё мацней нават тады, калі пакінулі зону забруджвання. Загінулі ўсе. Гэты эпизод увайшоў у гісторыю вайны як «атака мерцвякоў». Крэпасць была здадзена пазней. Прычым, адыходзячы, апошнія байцы ўзарвалі бастыёны і рэшткі ўзбраення, а таксама паціху вывелі ў бяспечнае месца мірнае насельніцтва... Камандзір крэпасці генерал М. Бжазоўскі, які скончыў у юнацтве Полацкую ваенную гімназію, памёр недзе ў Югаславіі невядома калі.

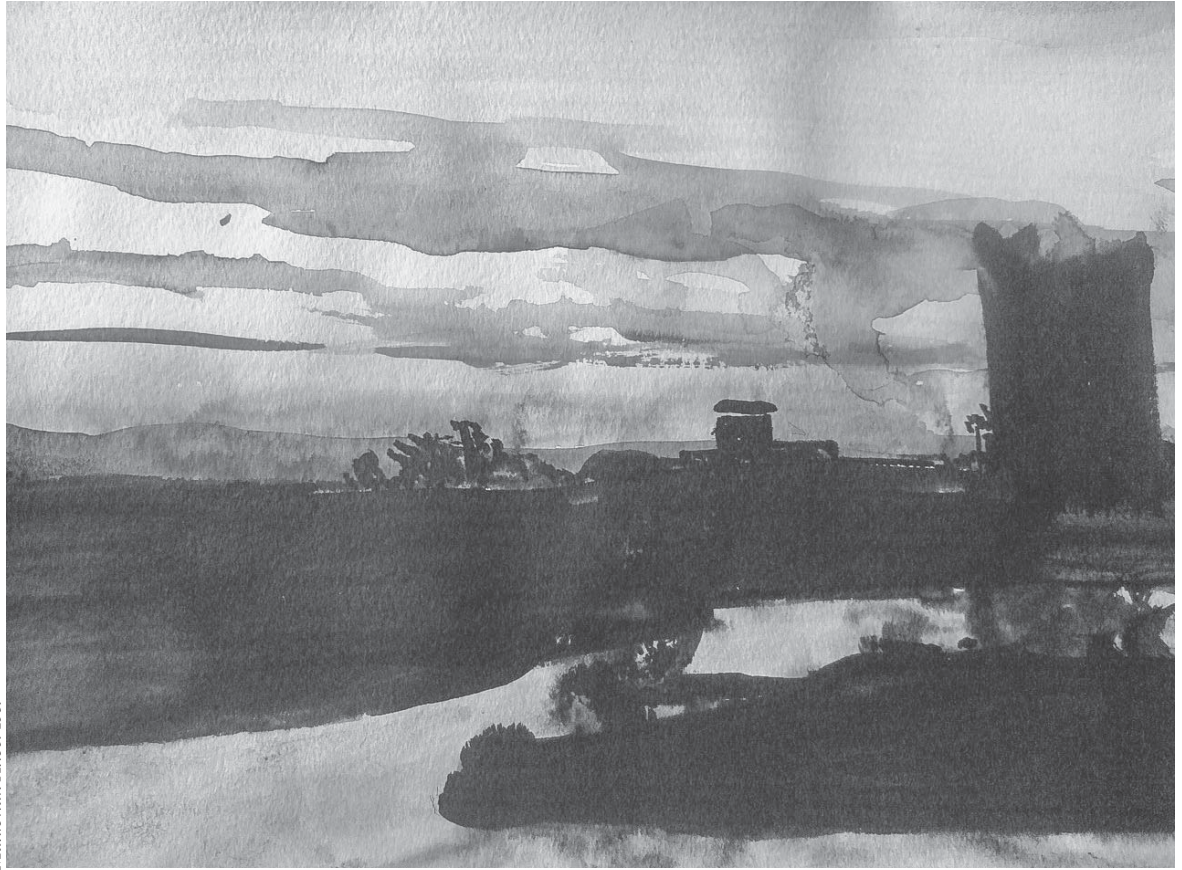
Напаўзабытая вайна мела сваіх герояў. Прыгадайце магілёўскага шляхціца генерал-лейтэнанта У. Май-Маеўскага: не чакаючы справядлівай увагі ўлад, салдаты самі ўзнагародзілі яго Георгіеўскім крыжам «з галінкай». А выхадзец з беднай сялянскай сям'і на Гродзеншчыне М. Жэбрак, які дзякуючы сваім здольнасцям і смеласці даслужыўся ў царскай арміі да палкоўніка! Чырвонаармейцы спалілі яго жывым падчас грамадзянскай. Афіцэрскае званні мелі і М. Гарэцкі, і Я. Серада, і Я. Бялевіч, і К. Езавітаў, і К. Атраховіч... Лёсы іх разышліся.

Успомніце нашы вясковыя хаты гадоў хаця б дваццаць таму. На пачэсным месцы виселі за шклом сямейныя фатаграфіі, і вельмі часта пачыналіся такія насценныя «фотаальбомы» выявамі дзядоў ды прадзедаў у форме царскай арміі. Яны адтуль — са спячонага лета 1914-га, бо нідзе, акрамя як на фронце, сялянину зрабіць фотаздымак магчыма не было. На нашай зямлі яшчэ ў 1915 годзе быў пастаўлены і першы ў свеце помнік забітым салдатам, але ў 1950-х гадах яго знеслі.

Не, ні спрацацца, ні супрацьпастаўляць ніхто не збіраецца — у кожнага з нашых продкаў свой лёс і свой гістарычны час. Галоўнае, што некаторыя з палітыкаў ужо ў тыя гады цвяроза адзеньвалі перамены, якія адбываліся пад уздзеяннем ваенна-тэхнічнага прагрэсу. Уінстан Чэрчыль у сувязі з гэтым пісаў: «Чалавецтва ніколі яшчэ не была ў падобным становішчы. Не дасягнуўшы дастаткова высокага ўзроўню духоўнага развіцця і не маючы дастаткова мудрага кіраўніцтва, людзі ўпершыню атрымалі ў рукі такія інструменты, з дапамогаю якіх яны самі без прамашкі могуць знішчыць усё чалавецтва. І гэтае самазнішчэнне стане вынікам усёй слаўнай гісторыі, усёй добрасумленнай працы папярэдніх пакаленняў. І добра зрабюць людзі, калі спыняцца і задумаюцца над гэтай сваёй новай адказнасцю».

МАСТАЦКАЕ АСЭНСАВАННЕ

Вырашальныя бітвы Першай сусветнай вайны адбыліся на тэрыторыі Францыі і Бельгіі. Лінія франтоў ва Усходняй Еўропе, адсоўваючыся ў 1915 годзе ад межаў даваеннай Расійскай імперыі, пралегла па Беларусі і надоўга затрымалася тут. Дарэчы,

Малюнак Аляксі Ісці

у тым самым годзе Мінск спазнаў і першыя паветраныя бамбардзіроўкі. Мінск, Полацк, Слуцк, з аднаго боку, і Гродна, Баранавічы, Брэст — з процілеглага, надоўга сталі прыфрантавымі гарадамі.

Беларуская інтэлігенцыя разумела, што вайна непазбежна выкліча жорсткасць, якая можа выліцца ў сацыяльны катаклізм і масавы тэрор (гэта адбылося ў гады рэвалюцыі), і таму адчула тую самую «новую адказнасць», пра якую пісалі на Захадзе. Праз апошнюю сваю газету, што яшчэ год выходзіла ў час вайны, беларускія пісьменнікі імкнуліся ўкараніць у свядомасці народа маральны, гуманістычны пачатак. У гэтым сэнсе пазіцыя «Нашай нівы» наблізілася да ідэй Р. Ралана, да публіцыстыкі Л. Андрэева і М. Валашына, а не да патрыятычнай рускай лірыкі таго часу (так званай «барабанной поэзіі»).

Вялікая вайна, як называюць яе на Захадзе, шырока адлюстравалася ў мастацкай літаратуры і кінематографіе. Крывавая бойка цывілізаваных народаў Еўропы ўвогуле прыводзіла да адчування абсурднасці свету. Авангардысцкія плыні, якія з'явіліся ў літаратуры і мастацтве яшчэ ў XIX ст., атрымалі своеасаблівы вектар развіцця, што садзейнічала станаўленню мадэрнізму і ўзнікненню першых элементаў постмадэрнізму.

Беларуская літаратура таксама не стаяла ўбаку ад гэтых сусветных тэндэнцый. Так ці інакш Першая сусветная адлюстравалася ў лёсах Я. Купалы і В. Ластоўскага, у творчасці К. Чорнага і М. Лынькова, у «Нашай Ніве», што выходзіла да жніўня 1915 года; шматсэнсавыя згадкі пра вайну сустракаюцца ў В. Быкава, І. Мележа і інш. Але самым значным беларускім творам з'яўляюцца, несумненна, дакументальныя запіскі М. Гарэцкага «На імперыялістычнай вайне», сугучныя не столькі савецкай традыцыі, колькі матывам мастацкага асэнсавання Першай сусветнай у еўрапейскай прозе. Новае выданне гэтай кнігі, прымеркаванае акурат да ста-

годдзя з дня пачатку баявых дзеянняў, падрыхтавана членам-карэспандэнтам НАН Беларусі М. І. Мушынінскім і змяшчае ўступ з літаратуразнаўчым аналізам ваеннай прозы нашага класіка.

ДА ДЫЯЛОГУ

Нягледзячы на аб'ём і значнасць айчыннага і замежнага літаратурна-мастацкага і дакументальнага матэрыялу, да яго аналізу ў нашай краіне найчасцей звяртаюцца гісторыкі, а не літаратуразнаўцы. Але даследаванні дзеянняў палкоў і дывізіяў не аднаўляюць саму атмасферу вайны, таму духоўная памяць народа застаецца неяк па-за ўвагай сучаснікаў. Літаратура ж аднаўляе памяць пра Вялікую вайну ў народнай самасвядомасці, прыкладам чаго можна лічыць раман «Расія» У. Гніламедава. Маштабнае эпічнае асэнсаванне беларускай сучаснасці ў мастацкай прозе здзяйсняецца праз увасабленне тых падзей мінулага, якія могуць стрэліць і часам страляюць у спіну. З іншага боку, аналіз літаратуры пра вайну патрабуе ўжо не вырашэння прыватных пытанняў гісторыка-літаратурнага характару, а комплекснай канцэптуалізацыі фактаў, якія складаюць духоўны капітал нацыі ў крызісныя часы. Першая і Другая сусветныя сапраўды перагукваюцца, як часам блыталіся ў памяці вясковых бабулек «першыя» і «другія» немцы.

Таму актуалізацыя ваеннай праблематыкі можа быць сёння толькі комплекснай і міждысцыплінарнай, уключаць як аналіз палітычных, тэхнічных, ваенных прычын перамог і паражэнняў, побытавых умоў дзеянняў войскаў і жыцця насельніцтва, узнікнення рэвалюцыйных настрояў у арміі і ў тыле і інш., так і мастацкага асэнсавання падзей сучаснікамі і нашчадкамі. Прычым варта ўлічыць, што, папершае, за сотню пасляваенных гадоў вырожасць паміж былымі сапернікамі даўно знікла і пра Першую сусветную можна разважаць без палітычнай заангажаванасці. Па-другое, духоўны

вопыт іншых народаў і іншых літаратур глыбока пранік у беларускую культурную прастору. На часавай адлегласці і «Тры таварышы», і «Бывай, зброя», і «Блуканне па пакутах», што ўвасобілі агульную духоўную драму, даўно сталі фактарам беларускага літаратурнага быцця.

Вырашэнню гэтых праблем павінна паспрыяць міжнародная навуковая канферэнцыя «Першая сусветная вайна ў народнай памяці і мастацкім адлюстраванні», якая мае адбыцца 7—8 кастрычніка ў Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Навуковая значнасць канферэнцыі, такім чынам, будзе вымярацца не памятнай датай, а міждысцыплінарным зваротам да агульнанацыянальнага пытання пра месца вайны ў сучаснай культурнай прасторы.

Канферэнцыя распачне цэлы шэраг навуковых мерапрыемстваў і дыялогаў, якія цягам часу прывядуць нас да новага асэнсавання народнага лёсу ў гады рэвалюцыі, грамадзянскай вайны і ў міжваенны перыяд. Задумаем: у першы раз паветраная цэль была збіта ракетай у баях пад Вердэнам. Аднак за стагоддзе людзі так і не дасягнулі духоўнасці, не зрабілі грунтowych выйсцяў з мінулага і — няхай нават памылкова — збілі «паветраную цэль» у небе над Данецкам. Нябесная Хатынь для 298 жыццяў.

Мой дзед ваяваў на Першай сусветнай, бацька — на Другой, і мне вельмі не хочацца, каб мой сын ваяваў на Трэцяй. Або каб тэзіс аб «перарасанні вайны імперыялістычнай у вайну грамадзянскую» перакруціўся ў адпаведнасці з магіяй лічбаў у адваротным парадку, і грамадзянская пераасла ў імперыялістычную. Значыць, цяпер і літаратура, і ўсе мы стаім перад той самай адказнасцю, перад якой паставіў нас далёкі 1914 год.

Сяргей ГАРАНІН, намеснік дырэктара Інстытута мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі па навуковай рабоце, кандыдат філалагічных навук